

Mischa Spel en Floris Don

De Matthäus-Passion

Wat Bachs muziek je vertelt, als je weet waar je op moet letten

Met medewerking van

Kit Armstrong, Florian Boesch, Peter Dijkstra, Max van Egmond,
Maarten Engeltjes, Anna Enquist, Iván Fischer, Oscar Hammerstein,
Maarten 't Hart, Philippe Herreweghe, René Jacobs, Peter Kooij,
Ton Koopman, Nico van der Meel, Ralph Meulenbroeks, Ramsey
Nasr, Jard van Nes, Yannick Nézet-Séguin, Mark Padmore,
Jan Rot, Carolyn Sampson, Shunske Sato, Barend Schuurman,
Masaaki Suzuki, Jos van Veldhoven, Emmy Verhey, Christiaan Weijts,
Emile Wennekes *en* Paul Witteman

MEULENHOFF

ISBN 978-90-290-9087-2

ISBN 978-94-023-0460-2 (e-boek)

NUR 660

Omslagontwerp: Pinta Grafische Producties

Omslagbeeld: *De kruisiging* van Jacob Cornelisz. van Oostsanen

© Rijksmuseum, Amsterdam

Auteursfoto: © Bram Budel

Vormgeving binnenwerk: Steven Boland

© 2016 Mischa Spel, Floris Don en Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam

Deze uitgave kwam tot stand door bemiddeling van Marianne Schönbach
Literary Agency bv.

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van
druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van de uitgever.

Woord vooraf

Voor een muzikjournalist is de passietijd een jaarlijks terugkerend hoogtepunt. Minstens een maand lang domineert Bach de muziekagenda. Vermoeiend? Zeker. Wie jaar in jaar uit verscheidene passies in zeer korte tijd achter elkaar beluistert, is daarna rijp voor Pasen. Maar vervelend? Nooit. Hoe vaker je de *Matthäus-Passion* beluistert, hoe groter het raadsel wordt – en hoe intenser de bewondering. Hoe is het mogelijk dat muziek die je zo goed kent je steeds weer zó treft? Hoe kan het dat je, ook als ongelovige of twijfelaar, zodanig geraakt wordt door een aria als ‘Sehet Jesus hat die Hand, uns zu fassen ausgespannt’ dat de melodie nog dagenlang als een inwendige soundtrack je handelingen begeleidt? En hoe komt het dat juist wij, ontkerkte Nederlanders, zo massaal warmlopen voor Bachs grootste passie?

De media-aandacht voor de Nederlandse *Matthäus*-manie lijkt jaarlijks omvangrijker. Het ene jaar is er een documentaire, het volgende een boek, een televisieprogramma of een kunstproject. Meestal wordt vooral ingegaan op de impact van de *Matthäus*. Dat het een meesterwerk is. Dat we ervan

genieten. Dat de zalen, tot in de uithoeken van ons land, overal bomvol zijn. Dat elk respectabel amateurkoor óók (en liefst regelmatig) de *Matthäus* op het programma zet. Dat het aantal uitvoeringen in Nederland daardoor gigantisch is, en dat dat een uniek fenomeen is.

Fascinerende vaststellingen zijn het. Maar ze prikkelden bij ons – eerst zeurend maar steeds dringender – ook de behoefte aan concrete antwoorden. Wát in Bach raakt ons, bijna 250 jaar na dato, nou precies zo diep? Wat gebeurt er in zijn muziek? Hoe is die opgebouwd? Waarom juist zo? Kun je zijn genie duiden, uit de noten abstraheren?

Het probleem met zulke vragen: ze leiden tot panoramische vergezichten en nieuwe vragen waarop de antwoorden (deels) heel persoonlijk zijn. Maar die zwakte kun je, bedachten we, ook ombouwen tot een kracht, door het persoonlijke tot uitgangspunt te maken.

Zo ontstond het idee voor dit boek: een toegankelijk luisterkompas voor de *Matthäus* met ingewijde barokdirigenten, musici en muziekminnende schrijvers (en een enkele journalist of jurist) als gidsen door driehonderd pagina's noten ofwel krap drie uur muziek. Zij vertellen wat hen raakte in de muziek of de tekst en waarom. Wat er in en tussen de noten gebeurt, en waar je tijdens het luisteren op kunt letten.

Het leidde, hopen we, tot een gids die geschikt is voor liefhebbers die niets van muziek weten, maar die óók aantrekkelijk is voor ingewijde *Matthäus*-aficionado's die benieuwd zijn naar de observaties van internationaal vermaarde kenners. Het is het boek dat we zelf wilden hebben, maar nooit kregen (omdat het niet bestond). Een standaardwerk over de *Matthäus*? Zeer zeker niet. Ons boek is nadrukkelijk subjectief en incompleet, ontstaan vanuit een passionele en niet vanuit een wetenschappelijke impuls. Wij hopen vooral dat uw liefde voor de *Matthäus-Passion* door af en toe wat te lezen in dit

boek nóg groter wordt dan die al was. Zoals dat bij ons ook het geval was.

Voor de muziek en de nummering gebruiken we de *Urtext* van de *Neue Bach-Ausgabe*. Voor de Bijbelteksten hanteerden we de nieuwe Bijbelvertaling, de Nederlandse koraalteksten ontleenden we grotendeels aan het Liedboek voor de Kerken.

Alle gidsen die ons aan de hand namen, lichten steeds eerst hun persoonlijke band met Bachs passie toe. Daarna behandelen ze (zoveel mogelijk) het deel van hun voorkeur. We bedanken deze bevlogen gidsen voor hun vertrouwen, hun tijd, hun inzet en aanstekelijke passie voor de muziek van Bach. In een vol jaar zaten we met hen op zonnige terrasjes, aan keukentafels, achter lessenaars naast het klavecimbel en op snoeiharde kerkbankjes. Hun kennis en enthousiasme vormen het skelet en het hart van dit boek. Allen wilden ze, net als wij, graag een breed publiek betrekken in hun passie voor de passie.

Ter glorie van Bach alleen.

Mischa Spel en Floris Don

Inhoud

<i>Woord vooraf</i>	5
<i>Wat je moet weten over Bachs Matthäus</i>	15
<i>'Het belangrijkste blijft de daad'</i>	23
<i>Een passie van Bach én van Picander</i>	31
ERSTER TEIL	41
1 Kommt, ihr Töchter, helft mir klagen	43
2	<hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/>
2a Da Jesus diese Rede vollendet hatte	49
2b Ihr wisset, dass nach zweien Tagen	53
3 Herzliebster Jesu, was hast du verbrochen	54
4	<hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/>
4a Da versammelten sich die Hohenpriester	58
4b Ja nicht auf das Fest	60
4c Da nun Jesus war zu Bethanien	61
4d Wozu dienet dieser Unrat?	61
4e Da das Jesus merket	62
4f Was bekümmert ihr das Weib?	62
5 Du lieber Heiland du	64

6	Buss und Reu	67
7	Da ging hin der Zwölfen einer	71
8	Blute nur, du liebes Herz!	73
9	<hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/>	
9a	Aber am ersten Tage der süssen Brot	76
9b	Wo willst du, dass wir dir bereiten	76
9c	Er sprach:	77
9d	Gehet in die Stadt	77
9e	Und die Jünger täten	77
9f	Wahrlich, ich sage euch	78
9g	Und sie wurden sehr betrübt	78
9h	Herr, bin ich's?	79
10	Ich bin's, ich sollte büssen	80
11	Er antwortete und sprach	81
12	Wiewohl mein Herz in Tränen schwimmt	84
13	Ich will dir mein Herze schenken	86
14	Und da sie den Lobgesang gesprochen hatten	88
15	Erkenne mich, mein Hüter	90
16	Petrus aber antwortete und sprach zu ihm	92
17	Ich will hier bei dir stehen	94
18	Da kam Jesus mit ihnen zu einem Hofe	95
19	O Schmerz! Hier zittert das gequälte Herz	97
20	Ich will bei meinem Jesu wachen	101
21	Und ging hin ein wenig	103
22	Der Heiland fällt vor seinem Vater nieder	104
23	Gerne will ich mich bequemen	107
24	Und er kam zu seinen Jüngern	109
25	Was mein Gott will, das g'scheh allzeit	111
26	Und er kam und fand sie aber schlafend	112
27	<hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/>	
27a	So ist mein Jesus nun gefangen	117
27b	Sind Blitze, sind Donner in Wolken verschwunden	120

28	Und siehe, einer aus denen, die mit Jesu waren	124
29	O Mensch, bewein dein Sünde gross	127
ZWEITER TEIL		
		131
30	Ach! nun ist mein Jesus hin!	133
31	Die aber Jesum gegriffen hatten	137
32	Mir hat die Welt trüglich gericht'	139
33	Und wiewohl viel falsche Zeugen herzutraten	140
34	Mein Jesus schweigt zu falschen Lügen stille	142
35	Geduld! Wenn mich falsche Zungen stechen	145
36	=====	
	36a Und der Hohepriester antwortete	147
	36b Er ist des Todes schuldig	149
	36c Da speieten sie aus in sein Angesicht	149
	36d Weissage uns, Christe	149
37	Wer hat dich so geschlagen	151
38	=====	
	38a Petrus aber sass draussen im Palast	152
	38b Und du warest auch mit dem	152
	38c Da hub er an, sich zu verfluchen	154
39	Erbarme dich, mein Gott	155
40	Bin ich gleich von dir gewichen	159
41	=====	
	41a Des Morgens aber hielten alle Hohepriester	160
	41b Ich habe übel getan	161
	41c Und er warf die Silberlinge in den Tempel	161
42	Gebt mir meinen Jesum wieder	163
43	Sie hielten aber einen Rat	167
44	Befiehl du deine Wege	170
45	=====	
	45a Auf das Fest aber hatte der Landpfleger Gewohnheit	171
	45b Pilatus sprach zu ihnen	173

46	Wie wunderbarlich ist doch diese Strafe!	174
47	Der Landpfleger sagte	176
48	Er hat uns allen wohlgetan	177
49	Aus Liebe will mein Heiland sterben	180
50	=====	
50a	Sie schriean aber noch mehr	183
50b	Lass ihn kreuzigen	183
50c	Da aber Pilatus sahe	184
50d	Ich bin unschuldig an dem Blut dieses	185
50e	Da gab er ihnen Barrabam los	185
51	Erbarm es Gott!	186
52	Können Tränen meiner Wangen	188
53	=====	
53a	Da nahmen die Kriegsknechte	190
53b	Gegrüsset seist du, Jüdenkönig	191
53c	Und speieten ihn an	191
54	O Haupt voll Blut und Wunden	192
55	Und da sie ihn verspottet hatten	194
56	Ja freilich will in uns das Fleisch und Blut	196
57	Komm, süsßes Kreuz, so will ich sagen	198
58	=====	
58a	Und da sie an die Stätte kamen	200
58b	Der du den Tempel Gottes zerbrichst	201
58c	Desgleichen auch die Hohenpriester	202
58d	Andern hat er geholfen	202
58e	Desgleichen smäheten ihn auchdie Mörder	203
59	Ach Golgatha, unselges Golgatha!	204
60	Sehet, Jesus hat die Hand	206
61	=====	
61a	Und von der sechsten Stunde an	208
61b	Eli, Eli, lama asabthani	209
61c	Das ist: Mein Gott, Mein Gott	209
61d	Und bald lief einer unter ihnen	210

61e	Halt! Lass sehen	210
61f	Aber Jesus schrie abermal	210
62	Wenn ich einmal soll scheiden	212
63	=====	
63a	Und siehe da, der Vorhang im Tempel zerriss	214
63b	Wahrlich, dieser ist Gottes Sohn gewesen	215
63c	Und es waren viel Weiber da	216
64	Am Abend, da es kühle war	217
65	Mache dich, mein Herze, rein	219
66	=====	
66a	Und Joseph nahm den Leib	221
66b	Herr, wir haben gedacht	222
66c	Pilatus sprach zu ihnen	223
67	Nun ist der Herr zur Ruh gebracht	224
68	Wir setzen uns mit Tränen nieder	228
	<i>Over de medemerkers</i>	231
	<i>Over het Bachzegel</i>	239

Wat je moet weten over Bachs *Matthäus*

Mischa Spel en Floris Don

Niet met Pasen, a.u.b.

De verwantschap tussen de woorden ‘Pasen’ en ‘passie’ roept soms verwarring op over wat een passie als muziekgenre is: een oratorium over het lijden van Christus. Het Latijnse woord ‘passio’ betekent lijden (denk aan het woord patiënt). Bach schreef zijn *Matthäus-Passion* voor de vesperdienst op Goede Vrijdag. De eerste uitvoering vond vermoedelijk plaats tussen 1725 en 1728 of 1729. Het stuk is nadrukkelijk niet bedoeld voor Pasen, het feest van de wederopstanding. Daarvoor componeerde Bach paascantates en een *Oster-Oratorium* (BWV 249). Toch Bach bij het paasontbijt, maar dan wel toepasselijk? Beluister dan BWV 249. Of de cantates BWV 4, 31, 66, 6, 134, 145 en 158.

Niet de eerste, wel de beste

Bach was lutheraan. Zijn kast stond vol theologische boeken en zijn opvattingen waren dienovereenkomstig vroom: de mens is niet op aarde voor het najagen van eigen glorie, maar om met al zijn talenten God te dienen. Bach zou zelf hebben

beweerd dat wie aanleg heeft voor muziek ‘door vlijt en oefening’ net zover kon komen als hij (helaas aantoonbaar onwaar).

Bachs passies staan in een lange traditie. Al in de vijfde eeuw werd door de priester het lijdensverhaal gereciteerd. Rond 1200 werden tijdens diensten in de lijdensweek de rollen verdeeld over drie geestelijken: een lage stem voor Christus, een middenstem als verteller, een hoge stem voor de overige rollen.

Maarten Luthers (1483–1546) muzikale rechterhand Johann Walter (1496–1570) componeerde rond 1550 passiemuziek waarin de zingende rollen werden afgewisseld door korte koorpassages. In de passies van Heinrich Schütz (1585–1672) waren de recitatiemelodieën gecomponeerd, dus niet meer volgens het vaststaande gregoriaans. Van daaruit ontwikkelden zich subgenres.

In de motetpassie werd de hele tekst meerstemmig gezongen (ook de teksten van Christus!), maar dat genre was een kort leven beschoren. Succesvoller was de oratorische passie, waarin geestelijke lyriek aan de Bijbelteksten werd toegevoegd. In de *Matthäus-Passion* (1673) van Schütz’ leerling Johann Theile (1646–1724) bijvoorbeeld, klinken aria’s op nieuwe teksten en instrumentale passages naast de gereciteerde Bijbelteksten van de evangelist. Opmerkelijk is dat de Christuspartij in die passie ook al een begeleiding van strijkers krijgt – net als bij Bach. Naast de oratorium-passie had je dan nog het passie-oratorium, waarin muziek klonk op uitsluitend vrije dichtkunst over het lijdensverhaal. Bijvoorbeeld van Bachs tijdgenoot Barthold Heinrich Brockes (1680–1747), op wiens lijdens teksten Georg Philipp Telemann (in 1717) en Reinhard Keiser (in 1712) passies baseerden.

In conservatief Leipzig duurde het tot 1721 voor de kerkenraad van de Thomaskerk groen licht gaf voor een ‘vrije’ passie met aria’s naast de evangelieteksten, en de *Markus-*

Passion van de toenmalige cantor Johann Kuhnau (1660-1722) werd uitgevoerd. Die passie vormde de bedding voor Bach, die in Leipzig in 1723 aantrad als Kuhnau's opvolger. Als genre was Bachs *Matthäus-Passion* dus geen noviteit die uit de lucht kwam vallen. Maar in lengte, dramatiek, retorisch vernuft en harmonische en melodische brille is het werk zonder meer uniek en zonder precedent.

Matteüs, Picander en de rest

Bach componeerde een oratorium-passie: de Bijbelhoofdstukken 26 en 27 van het Matteüs-evangelie uit het Nieuwe Testament vormen het skelet en worden geciteerd door de evangelist. Tussendoor wordt het verhaal van Jezus' laatste dagen overdacht in aria's en arioso's op (in nauw overleg met Bach zelf) nieuw geschreven teksten van Bachs vriend C.F. Henrici alias Picander – een voormalig wijninspecteur, postbode en belastingambtenaar. Diens teksten zijn overigens het tegendeel van aards: ze weerspiegelen de geloofsmystiek die destijds *en vogue* was en waarin de gelovige zich persoonlijk met de passie engageert. Een derde bestanddeel vormen de koralen, lutherse kerkliederen waarvan de melodieën in Bachs tijd bij de gemeenteleden (ofwel: het publiek) bekend waren. Tekst en melodie van die koralen zijn dus oud, maar door de wijze waarop Bach de melodieën meerstemmig inkleurde, zet hij de werking en de betekenis ervan effectief naar zijn hand.

Twee kunnen meer dan een

De opzet van de passie is 'dubbelkorig': het verhaal wordt verteld door twee orkesten, twee continuogroepen en twee koren. In het openings- en slotkoor van het eerste deel klinkt tevens een koraalmelodie voor 'soprano in ripieno', in de praktijk meestal ingevuld door een jongens- of kinderkoor, wat het aantal koren even op drie brengt.